

تبیین جامعه‌شناختی رابطه سرمایه اجتماعی با رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه

(مورد مطالعه: شهروندان بالای ۱۸ ساله شهر تهران)

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی اقتصادی و توسعه، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، تهران، ایران

کامبیز کریمی

دانشیار گروه جامعه‌شناسی، دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تهران شمال، تهران، ایران

افسانه ادریسی*

دانشیار گروه محیط‌زیست، واحد شاهرود، دانشگاه آزاد اسلامی، شاهرود، ایران

سحر رضایان

نوع مقاله: پژوهشی

دریافت: ۱۴۰۱/۰۲/۰۷ پذیرش: ۱۴۰۱/۱۰/۰۷

چکیده: امروزه معضلات محیط‌زیست به بخش جدایی‌ناپذیر زندگی اجتماعی ما تبدیل شده است؛ از این رو برای کاهش آسیب‌های وارد شده به محیط‌زیست نیازمند اتخاذ کنش‌های جمعی و در نتیجه رفتارهای مسئولانه هستیم. بنابراین مطالعه حاضر با هدف تبیین نقش سرمایه اجتماعی بر رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه در بستر حوزه‌های عمومی با استفاده از نظریات هابرماس و پاتنام به‌عنوان چارچوب نظری انجام شده است. جامعه آماری پژوهش حاضر کلیه شهروندان بالای ۱۸ سال شهر تهران بودند که حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران ۳۸۴ نفر تعیین شد که این تعداد را به ۴۰۰ نفر افزایش دادیم. شیوه نمونه‌گیری نیز به‌صورت خوشه‌ای چند مرحله‌ای بود و از پرسش‌نامه ساخت‌مند به‌منظور گردآوری داده‌ها استفاده شد. پس از تعیین اعتبار و پایایی تحقق و انجام آزمون نرمال بودن، داده‌ها با استفاده از نرم‌افزار SPSS تجزیه و تحلیل شدند. نتایج تحلیل مسیر و شاخص‌های مطلوب برازش مدل ساختاری، بیان‌کننده معناداری و تبیین مناسب کلیه مؤلفه‌ها برای بررسی رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی است. یافته‌های تحقیق نشان می‌دهد که بین اعتماد فردی (۰/۳۴۵)، اعتماد اجتماعی (۰/۴۱۴)، اعتماد نهادی (۰/۳۰۱)، مشارکت اجتماعی رسمی (۰/۴۰۹)، مشارکت اجتماعی غیررسمی (۰/۵۱۲) و هنجارهای متقابل اجتماعی (۰/۵۵۵) با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی، رابطه معناداری وجود دارد. ضریب رگرسیونی نیز نشان می‌دهد که متغیرهای مستقل می‌توانند ۳۲ درصد از تغییرات متغیر وابسته را تبیین کنند. نتایج حاکی از این است که سرمایه اجتماعی با خلق ارزش‌ها و هنجارهای اجتماعی، زمینه را برای رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی فراهم می‌سازد.

واژگان کلیدی: سرمایه اجتماعی، رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی، هنجارهای متقابل اجتماعی، اعتماد اجتماعی، شهروندان، شهر

تهران

۱- مقدمه

پرداختن به مسئله رفتارهای زیست‌محیطی از دیدگاه جامعه‌شناسی محیط‌زیست، امری نسبتاً جدید در سطح جهان است و در ایران نیز اطلاعات موجود نشان می‌دهد که تحقیقات کمی در این زمینه صورت گرفته است (فلک‌الدین و حاجی‌زاده میمندی، ۱۳۹۶). بحران‌ها و مسائل زیست‌محیطی در کنار فقر، از مهم‌ترین معضلات جهانی محسوب می‌شوند و تعابیری همچون جامعه مخاطره یا پایان سبز نشان‌دهنده این وضعیت نگران‌کننده در سطح جهانی است؛ از این‌رو، کشورهای مختلف به طرق مختلف سعی کرده‌اند مانع از تخریب محیط‌زیست و پیش‌روی آن بشوند.

کشور ما نیز در سال‌های اخیر با مشکلات عدیده‌ای از نظر محیط‌زیست روبه‌رو بوده است. پس از گذشت چهار دهه فعالیت علمی در حوزه جامعه‌شناسی محیط‌زیست، وضعیت امروزی مسائل زیست‌محیطی در ایران، چندان رضایت‌بخش به نظر نمی‌رسد؛ به طوری که بر اساس شاخص جهانی عملکرد زیست‌محیطی، ایران در میان ۱۳۲ کشور جهان با ۳۶ پله سقوط نسبت به سال ۲۰۱۰ میلادی در رتبه ۱۱۴ جهان قرار گرفته است.

جمهوری اسلامی ایران بسیاری از معاهدات بین‌المللی در زمینه حفظ محیط‌زیست را پذیرفته است و همراه با بسیاری از کشورها خود را متعهد به اجرای این معاهدات و کنوانسیون‌ها می‌داند؛ بدین صورت که تاکنون ۲۸۰ معاهده، موافقت‌نامه و پروتکل بین‌المللی درباره محیط‌زیست به تصویب رسیده که حدود ۷۰ مورد از آنها جنبه جهانی دارند و مابقی منطقه‌ای هستند و ایران به ۱۸ معاهده از این معاهدات با تصویب مجلس شورای اسلامی ملحق شده است (بهرامی احمدی و علم‌خانی، ۱۳۹۳). شاخص عملکرد محیط‌زیستی نیز نشان می‌دهد که ایران در بین ۱۷۸ کشور مورد نظر در خصوص فاکتورهای محیطی در رده ۸۸ قرار دارد (گزارش شاخص عملکرد زیست‌محیطی^۱، ۲۰۱۵). با این حال و با

وجود تعهدات بین‌المللی، کشور هنوز از حیث زیست‌محیطی با مسائل و مشکلات بسیاری روبه‌رو است. در مناطق جنوب و جنوب‌شرق، ریزگردها و شن‌زارها، در مناطق مرکزی، تنش‌های آبی و خشکسالی و در نتیجه خالی‌شدن سکنه‌ها از جمعی روستایی و شهری، تخریب جنگل‌ها و آلودگی سواحل در شمال کشور و آتش‌سوزی‌های گسترده درخت‌های بلوط و جنگل‌های سرسبز مناطق غربی کشور فقط نمونه‌های از این بحران‌ها و مشکلات زیست‌محیطی هستند.

به طور خاص در شهر تهران با بحران‌های زیست‌محیطی مختلفی روبه‌رو هستیم که تلاش‌های دهه اخیر به منظور رفع آنها موفقیت‌آمیز نبوده است به نحوی که ناپایداری، آلودگی، گرم شدن هوا، تغییرات آب‌وهوایی، گازهای گلخانه‌ای و غیره فقط عبارات ساده‌ای هستند که از هم‌زیستی کنترل‌نشده و تهاجمی درحال ظهور بین محیط‌زیست طبیعی و محیط‌زیست انسانی به وجود آمده‌اند (همتی و شبیری، ۱۳۹۴). این بحران‌ها مستلزم کنش‌های جمعی مسئولانه و ارتقای مسئولیت‌پذیری افراد در شهر تهران هستند و رفتارهای بهنجار در خصوص محیط‌زیست و برخورد با آن را درونی سازند.

بر اساس گزارش فائو در سال ۲۰۲۰ در کشورهای جهان سوم، حدود ۲۵ درصد از چرخه زندگی اقتصادی تحت تأثیر محیط‌زیست می‌باشد. علاوه بر این، چرخه‌های آلودگی و تخریب محیط‌زیست، بر زندگی افراد تأثیر منفی می‌گذارد و تشدید آلودگی هوا، مرگ‌ومیرهای ناشی از آن و نیز بیماری‌های پوستی و روانی با روند افزایشی روبه‌رو است (Zhang et al., 2018).

به نظر می‌رسد بخش مؤثری از آلودگی‌های زیست‌محیطی شهر تهران ناشی از رفتارهای غیرمسئولانه و باورهای نامطلوب شهروندان در قبال مسائل زیست‌محیطی است؛ زیرا شهروندان آن رفتارهایی مانند مصرف بی‌رویه انرژی (برق، آب و گاز) در منزل،

استفاده از خودروهای فرسوده و استفاده از وسایل نقلیه شخصی به جای وسایل حمل‌ونقل عمومی، استفاده از انواع آفت‌کش‌ها، دفع مواد زائد به روش غیربهداشتی، ریختن زباله‌ها در معابر عمومی، پارک‌های جنگلی و پارک‌های سطح شهرها، استفاده از لوازم یک‌بار مصرف، استفاده از مواد شوینده و وسایل فاقد استانداردهای زیست‌محیطی، تفکیک نکردن زباله به منظور بازیافت، تخریب منابع زیرزمینی و ایجاد آلودگی‌های زیست‌محیطی به چشم می‌خورد و محیط‌زیست آن ساختار آسیب‌پذیری پیدا کرده است. افزون بر این، ترافیک و ورود حجم عظیمی از آلودگی که منجر به تعطیلی مدارس، ادارات و نیز طرح‌ریزی طرح‌های آلودگی (زوج و فرد) در مناطق مختلفی از شهر تهران شده است، نتوانسته بر این وضعیت غلبه کند. بنابراین، استقرار غیراصولی جمعیت و فقدان مدیریت منسجم با گذشت دو قرن از قدمت آن، تهران شاهد تقلیل توان خویش برای ادامه حیات می‌باشد (طباطبایی و همکاران، ۱۳۹۵).

کنش‌ها و رفتارهای جمعی افراد، نقش بسزایی در کاهش مشکلات زیست‌محیطی دارد. در شهر تهران به دلیل مهاجرت‌های زیاد، تراکم و حمل‌ونقل فزاینده و نیز تفرد و فردگرایی روبه‌رشد، کنش‌های جمعی با فرسایش روبه‌رو است. سرمایه اجتماعی و محیط‌زیست در بستر رفتارهای مسئولانه، حلقه استراتژیک توسعه پایدار هستند؛ زیرا بحث مهم مشارکت اجتماعی را به میان می‌آورند. سرمایه اجتماعی، زایا و مولد است و فرد را قادر می‌سازد تا ارزش و هنجار ارزش زیست‌محیطی ایجاد کند (سلطانی، ۱۳۹۹). این امر دلالت بر سیاست‌ها و سازوکارهای جمعی و گروهی دارد که در سپهر آن با کنش‌های جمعی و معقولانه مبتنی بر دو فاکتور عقلانیت فعالانه و کنش‌های جمعی هدفمند بر این ناملایمات زیست‌محیطی غلبه کنیم. بنابراین، ظهور تفکر حمایت و حفظ محیط‌زیست، نشان‌دهنده ضرورت توجه به ارزش‌ها و رفتارهای زیست‌محیطی انسان نسبت به

قبل است (Barr et al., 2003) و اهمیت رفتارهای محیط‌زیستی در این میان، غیرقابل اغماض است. شهروندان با رفتارهای خود می‌توانند در کاهش مشکلات مربوط به محیط شهری خود نقش مهمی را ایفا کنند. آنها وظیفه دارند که دانش و آگاهی خود را نسبت به مسائل محیط‌زیستی شهر خود بالا ببرند، نسبت به مسائل پیرامونی خود حساسیت و نگرانی داشته باشند و در کاهش مشکلات شهری مشارکت کنند. با توجه به اهمیت استراتژیک شهر تهران که پایتخت سیاسی و صنعتی کشور محسوب می‌شود و روزانه پذیرای خیل عظیمی از جمعیت کشور است و نیز وجود مسائل و مشکلات فراوان زیست‌محیطی، این سؤال مطرح است که آیا سرمایه اجتماعی با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان، رابطه دارد؟ با توجه به مطالب فوق، فرضیات تحقیق عبارتند از:

- بین اعتماد فردی با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی رابطه معناداری وجود دارد.

- بین اعتماد تعمیم‌یافته (اجتماعی) با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی، رابطه معناداری وجود دارد.

- بین اعتماد نهادی با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی، رابطه معناداری وجود دارد.

- بین مشارکت اجتماعی رسمی با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی، رابطه معناداری وجود دارد.

- بین مشارکت اجتماعی غیررسمی با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی، رابطه معناداری وجود دارد.

- بین هنجارهای متقابل اجتماعی با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی، رابطه معناداری وجود دارد.

۲- پیشینه تحقیق

الف) پژوهش‌های خارجی

ژائو^۱ و همکاران (۲۰۲۲) پژوهشی در مورد تأثیر سرمایه اجتماعی بر عملکرد زیست‌محیطی در چین انجام داده‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که سرمایه رابطه‌ای، به سرمایه نوآورانه می‌انجامد و به حفظ محیط‌زیست کمک می‌کند. سطح اعتماد اجتماعی، سرمایه ساختاری و سرمایه رابطه‌ای نیز با افزایش تولید ناخالص داخلی، مانع از تخریب محیط‌زیست می‌شوند.

وانگ^۲ و همکاران (۲۰۲۰) تحقیقی در مورد تأثیر سرمایه اجتماعی بر آلودگی زیست‌محیطی انجام داده‌اند. نتایج این مطالعه نشان می‌دهد مناطق با سطوح بالاتر سرمایه اجتماعی باید تأثیر تسهیل‌کننده سرمایه اجتماعی را اعمال کنند و مناطق با سطوح پایین باید بر بهبود سطح سرمایه اجتماعی تمرکز کنند تا آلودگی کاهش یابد. علاوه بر این، باید ابزارهای تنظیم رسمی باید برای کنترل آلودگی اتخاذ شود.

کاسکانتته^۳ و همکاران (۲۰۱۵) تحقیقی تحت عنوان «سرمایه اجتماعی و متغیرهای مؤثر بر اخلاق زیست‌محیطی» انجام داده‌اند. نتایج این تحقیق نشان داد که غیر از منابع رسمی و غیررسمی، متغیرهای نگرشی و جنسیتی افراد، نقش مهمی در رفتارهای زیست‌محیطی افراد دارد.

لیو^۴ و همکاران (۲۰۱۴) تحقیقی تحت عنوان «نقش سرمایه اجتماعی در رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه افراد در جامعه» انجام داده‌اند. یافته‌های حاصل از تجزیه و تحلیل داده‌ها نشان داد که سرمایه اجتماعی تأثیر مستقیمی بر رفتارهای زیست‌محیطی افراد دارد. در واقع سرمایه اجتماعی به‌ویژه بعد شناختی آن در تشویق طرفداران محیط‌زیست بر روی رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه مؤثر بوده است.

ین- تینگ و همکاران (۲۰۱۳) تحقیقی تحت عنوان «رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه در طبیعت» انجام داده‌اند. نتایج نشان می‌دهد که ارزش درک‌شده، رضایت و مشارکت در فعالیت می‌تواند باعث ارتقای رفتار مسئولانه زیست‌محیطی گردشگران شود.

ب) پژوهش‌های داخلی

سواری و برفی‌زاده (۱۴۰۰) در مطالعه خود با عنوان «تأثیر سرمایه اجتماعی بحران زیست‌محیطی خشکسالی» نشان دادند که سرمایه اجتماعی با ضریب تعیین ۵۱ درصد تأثیر مثبت و معناداری با کنش‌های زیست‌محیطی زنان و تعلق مکانی آنها دارد.

جعفری‌نیا (۱۳۹۹) نیز تحقیقی تحت عنوان «بررسی و تحلیل تأثیرات سرمایه اجتماعی بر رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان در شهر بوشهر» انجام داده است. در این مطالعه تعامل اجتماعی، اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی از ابعاد سرمایه اجتماعی می‌باشد. یافته‌های تحقیق نشان دادند که هرچه تعامل اجتماعی، اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی افراد بالاتر باشد، رفتارهای زیست‌محیطی آنان نیز بیشتر خواهد بود.

آزادخانی و همکاران (۱۳۹۹) در پژوهش خود نشان دادند که بین سرمایه اجتماعی و حفاظت از محیط‌زیست، رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. همچنین بین ابعاد سرمایه رابطه‌ای و سرمایه شناختی و حفاظت محیط‌زیست رابطه مثبت و معناداری وجود دارد اما بین بعد سرمایه ساختاری و حفاظت محیط‌زیست، رابطه‌ای یافت نشد.

یزدانی و شمس (۱۳۹۵) تحقیقی تحت عنوان «تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتار زیست‌محیطی روستاییان شهرستان مریوان» انجام داده‌اند. تحلیل همبستگی داده‌ها نشان داد که بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست‌محیطی روستاییان، رابطه مثبت و معناداری وجود دارد؛ به این معنا که مؤلفه‌های مشارکت، اعتماد و انسجام اجتماعی، بر کنش اجتماعی

1- Zhou
2- Wang
3- Cascante
4- Liu

افراد نسبت به محیط طبیعی پیرامون خود تأثیر بسزایی دارند.

کبیری و کریم‌زاده (۱۳۹۶) تحقیقی تحت عنوان «تحلیل جامعه‌شناختی رابطه سرمایه اجتماعی و دغدغه زیست‌محیطی» انجام داده‌اند. یافته‌های این مطالعه نشان می‌دهد که بین مشارکت و اعتماد و نیز رفتارهای نوع‌دوستانه با رفتارهای زیست‌محیطی، رابطه معناداری وجود دارد.

۳- مبانی نظری

جامعه‌شناسی محیط‌زیست به دلیل میان‌رشته‌ای بودن، جایگاه ویژه در دهه‌های اخیر و به لحاظ تعدد پژوهش‌ها و گستره موضوعات مورد مطالعه، بسیار متنوع است. بدین ترتیب، یکی از موضوعات مورد توجه جامعه‌شناسان محیط‌زیست، تبیین رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی است و بررسی‌ها نشان داده است که یکی از مهم‌ترین و مؤثرترین علل ایجاد مسائل و بحران‌های زیست‌محیطی نیز همین رفتارهاست. بنابراین، برخی از پژوهشگران به عوامل مؤثر بر رفتار مسئولانه از قبیل روان‌شناختی، فردی، بیرونی و فرهنگی زیست‌محیطی تمرکز داشته‌اند؛ اما به‌طور خاص، عوامل اجتماعی با تأکید بر ارتباط و رابطه بین سرمایه اجتماعی و محیط‌زیست، مبحثی است که در دهه‌های اخیر مورد استقبال و توجه محققان مختلف قرار گرفته است؛ برای مثال، دلال^۱ و همکاران (۲۰۰۸)، گرافتون و نولز^۲ (۲۰۰۳)، ایشام^۳ و همکاران (۲۰۰۲) و کاتز^۴ (۲۰۰۰) معتقدند که ابعاد مختلف سرمایه اجتماعی بر ترجیحات و رفتارهای زیست‌محیطی افراد و دولت‌ها تأثیر دارد.

از حیث مبانی نظری در این مطالعه با دو دسته از نظریات مواجه هستیم: سرمایه اجتماعی و محیط‌زیست. البته به لحاظ نظری، پیش‌فرض مشترک این است که

سرمایه اجتماعی با تقویت اقدام جمعی در سطح محلی یا سطح ملی باعث تقویت محیط‌زیست می‌شود. مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مواردی از قبیل اعتماد اجتماعی، انسجام، مشارکت، شبکه‌ها و هنجارهای متقابل اجتماعی می‌باشند (Ericksen, 2008). نظریه‌های مختلف جامعه‌شناختی در پی آن بوده‌اند که شناخت محیطی را با پارادایم کانونی خود پیوند دهند تا بتوانند به معضلاتی که محیط‌گرایان مطرح کرده‌اند، پاسخ گویند. در این راستا، رویکردهای گوناگون که هرکدام به نوعی به تبیین رفتارهای زیست‌محیطی افراد می‌پردازند، به‌وجود آمده‌اند که مهم‌ترین آن‌ها عبارتند از: پارادایم جامعه مسلط آمریکا^۵، جامعه مخاطره‌آمیز ال‌ریش بک^۶، پارادایم جدید زیست‌محیطی دانلپ و ون لیر^۷، ارزش‌های فرامادی اینگلههارت^۸، نظریه ارزش، باور و هنجار استرن^۹ و همکاران، نظریه کنش معقولانه^{۱۰} فیش بین و آیزن^{۱۱}، رویکرد زیست‌بوم‌گرایی، رویکرد ارزش‌ها و نگرش‌های زیست‌محیطی، رویکرد فرهنگ- شبکه، رویکرد جامعه مخاطره و غیره. این رویکردها همگی به‌طور ضمنی به تشخیص روابط میان هنجارها، ارزش‌ها و ساخت اجتماعی با نوع کنش زیست‌محیطی افراد می‌پردازند (عباس‌زاده و همکاران، ۱۳۹۵).

رویکرد زیست‌بوم‌گرایی معتقد است که حیات پایدار و شکوفای انسان‌ها به دگرگونی بنیادی در رابطه ما با جهان طبیعی و شیوه زندگی اجتماعی و سیاسی ما بستگی دارد. فلسفه زیست‌بوم‌گرایی که پشتوانه جنبش‌های سیاسی و اجتماعی سبزها نیز می‌باشد بر دو راهبرد اساسی در راستای تحقق توسعه پایدار بر اساس وحدت انسان و طبیعت استوار است: نخستین راهبرد این است که اگر رشد اقتصادی- اجتماعی محدودیت‌هایی دارد، پس مصرف نیز باید محدودیت‌هایی داشته باشد.

5- New Environmental Paradigm (NEP)

6- Beck

7- Dunlap & Van Liere

8- Inglehart

9- Stern

10- Theory of Reasoned Action

11- Fishbein & Ajzen

1- Dulal

2- Grafton & Knowles

3- Isham

4- Katz

گسترده‌تر باشد که در آن این بحران‌ها تجربه می‌شوند و به آنها واکنش نشان داده می‌شود (اکبری گلزار، ۱۳۹۸).

تئوری نگرش‌ها، ارزش‌ها و رفتارهای زیست‌محیطی، یک مدل کاربردی عمومی است که رفتار زیست‌محیطی را براساس تمایل به انجام رفتار و ادراک از کنترل رفتاری تحلیل و پیش‌بینی می‌کند. از منظر این رویکرد سه جهت‌گیری و نگرش نسبت به محیط‌زیست مدنظر است: جهت‌گیری ارزشی خودخواهانه که افراد درصدد هستند منافع شخصی خود را تأمین کنند، جهت‌گیری ارزشی دیگردوستانه که افراد درصدد منافع دیگران هستند، جهت‌گیری ارزشی زیست‌محیطی که اساس آن معطوف به گونه‌های غیرانسانی و سایر گونه‌های زیست‌محیطی است (Steg et al., 2011). در واقع، اعتقاد بر این است افرادی که علایق ارزشی قوی‌تری از علایق شخصی دارند، مثل ارزش‌های اجتماعی یا نوع‌دوستانه و زیست‌محیطی، احتمال بیشتری دارد که درگیر رفتار زیست‌محیطی گردند (رحمتی و همکاران، ۱۳۹۶).

تئوری فرهنگی یا تئوری گروه- شبکه از دیگر رویکردهای این حوزه است و به‌خوبی در مسائل زیست‌محیطی به‌مثابه راهی برای دسته‌بندی جهان‌بینی مختلف افراد در خصوص محیط‌زیست به‌کار می‌رود (Fath & Beck, 2005). بر اساس این نظریه، چهار رفتار فرهنگی و اجتماعی نسبت به محیط‌زیست وجود دارند که عبارتند از: تقدیرگرایی، مساوات و برابری، سلسله‌مراتبی و فردگرایی. این نوع نگاه‌ها در نتیجه اجتماعی‌شدن و مشارکت افراد است (Hoogstra-Klein et al., 2012). در اینجا، هرچه افراد مساوات‌گرا و برابرطلب باشند، نسبت به محیط‌زیست، مسئولانه‌تر رفتار می‌کنند. در سازمان اجتماعی تقدیرگرایانه، محیط‌زیست به چشم‌انداز فرهنگی تبدیل نمی‌شود. در این رویکرد به علت دانش پایین و نداشتن چشم‌انداز وسیع و همه‌جانبه، هدف‌گذاری به‌درستی صورت نمی‌پذیرد. سازمان اجتماعی فردگرا (مبتنی بر منافع

دومین راهبرد این است که به‌جای جامعه مصرفی و تأمین نیازهای مادی باید در راستای تغییر انگیزه‌ها و تأمین رضایت معنوی حرکت کرد. بر اساس انگاره زیست‌بوم‌گرایی، دگرگونی بنیادی در رابطه انسان با جهان طبیعی بر اساس تغییر شیوه‌های تولید و مصرف و ایجاد اخلاق جدید زیست‌محیطی صورت می‌گیرد. نگرش زیست‌بوم‌گرایی، به وحدت میان انسان و طبیعت باور دارد و طبیعت را به گونه‌ای زنده در نظر می‌گیرد که هستی انسان و جامعه نیز از آن جداناپذیر است (صالحی و همکاران، ۱۳۹۳). در نظریه کنش بخردانه رفتار محیط‌زیستی مسئولانه به عامل فشارهای اجتماعی و فرصت‌هایی برای انتخاب فعالیت‌های متفاوت اشاره شده است که بر رفتار مؤثر هستند (همتی و شیرینی، ۱۳۹۴). در این نظریه، داشتن آگاهی و شناخت دقیق، از ملزومات اساسی برای هر نگرش معقولانه است و خود را مبتنی بر یک عامل جامعه‌شناختی، یعنی ارزش‌ها قرار می‌دهد (Kollmuss & Agyeman, 2002) و این ارزش‌ها هستند که انگیزه‌های ما را شکل می‌دهند. یکی از طرق نشان دادن ظهور ارزش‌های زیست‌محیطی، تحلیل و بررسی تجربیات زندگی است که باورها و رفتارهای افراد فعال در حوزه محیط‌زیست را شکل می‌دهد. تز جامعه مخاطره‌آمیز همچنین با توجه به وضعیت فعلی قشربندی اجتماعی و وضعیت آن در آینده دارای اهمیت است؛ برای مثال اولریش بک^۱ بیان می‌کند که این حد از ریسک، ساخت دست انسان در دوران معاصر است. راه‌حل اولریش بک برای جامعه مخاطره‌آمیز، شهروندی جهان‌وطنی است. او می‌گوید دولت-ملت در مقیاس سیاست، ناکارآمد است و در شهروندی جهان‌وطنی مردم خود را نه‌تنها اعضای یک ملت خاص می‌دانند بلکه خود را به‌عنوان اعضای یک جامعه جهانی باز می‌یابند. به فرم جدیدی از آگاهی نیاز است که نه‌تنها پذیرای بافتی باشد که در آن بحران زیست‌محیطی زاییده می‌شوند بلکه پذیرای بافتی

شاخص‌های مهم آگاهی از رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی است.

۴- روش تحقیق

روش تحقیق پیش‌رو پیمایش کمی است و جامعه آماری کلیه شهروندان بالای ۱۸ سال (در سال ۱۴۰۰) در شهر تهران است که هم‌اکنون در مناطق مختلف ۲۲گانه سکونت دارند. بر اساس اطلاعات از فرمانداری تهران، جمعیت شهروندان تهرانی تا سال ۱۴۰۰، ۹۵۰۰۰۰۰ هزار نفر بودند. جمعیت بالای ۱۸ سال نیز ۶۳۴۸۱۶۲ نفر بودند. حجم نمونه بر اساس فرمول کوکران محاسبه شد و تعداد حجم نمونه تعیین شده برابر با ۳۸۴ نفر هستند اما این تعداد را به ۴۰۰ نفر افزایش دادیم. این افزایش به دلایلی از جمله بارگشت‌ناپذیری برخی از پرسش‌نامه‌ها، پارگی پرسش‌نامه، ناخوانا بودن و ابهام در پاسخ‌ها، ارائه اطلاعات سطحی از سوی نمونه‌ها، وجود پاسخ‌های یک‌دست و مواردی از این قبیل بود. نمونه‌گیری به صورت نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای بود که در آن دو یا چند نوع نمونه‌گیری به صورت هم‌زمان و متوالی انجام شد تا نمونه موردنظر انتخاب شود. در مرحله اول با استفاده از نمونه‌گیری خوشه‌ای مناطق مسکونی شهر تهران به سه طبقه پایین، متوسط و بالا تقسیم و از بین هر کدام یک یا دو محله به منظور نمونه‌گیری انتخاب شد. برای انتخاب تصادفی افراد، نقشه‌های مناطق مذکور، تهیه و در آنها برای هر منطقه نواحی، محلات، بلوک‌ها و کوچه‌ها مشخص شدند. در نقشه هر منطقه، بلوک‌ها و کوچه‌های آن با علامت مشخص شد. هر پرسشگر در بلوک و کوچه موردنظر خود به طور تصادفی خانه‌ای را در نظر می‌گرفت و با اولین کسی که جلوی در منزل حاضر می‌شد -به شرط اینکه در دامنه سنی مدنظر باشد- پرسش‌نامه را پر می‌کرد و برای انتخاب نمونه بعدی، خانه‌ها را به طور نظام‌مند انتخاب می‌کرد. در مرحله سوم با استفاده از نمونه‌گیری نظام‌مند، تعداد منازل واقع در هر بلوک

و همچنین فاتالیستی بر گسست فرهنگ بومی و محیط‌زیست، تأثیر منفی چشمگیری دارد. در این تأثیرگذاری، فرهنگ بومی تحت شعاع سازمان اجتماعی مبتنی بر فردگرایی و فاتالیستی قرار می‌گیرد و فقدان چشم‌انداز فرهنگی به خطر محیط زیست بوم منجر می‌شود. احساس خطر و رشد نگرانی زیست‌محیطی به رشد سازمان برابرطلب بستگی دارد. در این نوع از سازمان اجتماعی می‌توان چشم‌انداز محیط‌زیست‌گرا تولید شود و نیروهای اجتماعی‌ای چون سازمان‌های مردم‌نهاد و نهادهای داوطلبانه مردمی و همچنین توجه و آگاهی مردم در راستای محیط‌زیست و زیست‌بوم رشد یابد که منجر به توسعه سازمان‌های اجتماعی‌ای گردد که به رشد و توسعه چشم‌انداز فرهنگی در احساس خطر گسست فرهنگ بومی و زیست‌بوم کمک می‌کند (حسنی، ۱۳۹۵).

با توجه به رویکردهای بالا، چارچوب نظری این مطالعه بر رویکرد فرهنگ- شبکه استوار است. این رویکرد، گسترش رفتارهای مسئولانه را منوط به ارزش‌های برابری طلبانه و مساوات می‌داند و از جبر تقدیرگرایانه و فردگرایی دوری می‌کند. این هنجارهای متقابل و مشارکت هستند که منجر به نگرانی زیست‌محیطی می‌شود؛ اینها دقیقاً مؤلفه‌هایی هستند که در سرمایه اجتماعی یافت می‌شوند. از آنجایی که مفروض اصلی ما این است که مشکلات زیست‌محیطی ناشی از مشکلات عمل جمعی (سرمایه اجتماعی) هستند، از این منظر، برای حفاظت از محیط‌زیست نیاز به کنش جمعی است که در تئوری گروه- شبکه مورد تأکید است. به طور کلی، شبکه‌های اجتماعی، فراهم‌کننده منابع مهمی مانند اعتماد، اطلاعات، هنجارها و ارزش‌های اجتماعی هستند که تسهیل‌کننده حفظ محیط‌زیست و رفتارهای مسئولانه و عاقلانه با آن هستند. نگرانی زیست‌محیطی به جریان اطلاعات بستگی دارد و اعتماد به منابع اطلاعاتی مختلف، یکی از

برآورد شد و این مقدار بر حجم نمونه واقع در آن بلوک تقسیم گردید. سپس عددی به تصادف به عنوان مبدأ نمونه‌گیری از یک تا مقدار به دست آمده انتخاب گردید و با شمارش منازل و در نظر گرفتن بازه تکرار به منظور جا انداختن آن تعداد منزل و مراجعه به منزل بعدی مشخص شد. محققان مختلف برای سنجش رفتارهای زیست‌محیطی، از گویه‌های متنوعی استفاده کرده‌اند. برای مثال، صالحی و امام‌قلی (۱۳۹۱)، حسنی و همکاران (۱۳۹۷)، حاجی‌زاده میمندی و فلک‌الدین (۱۳۹۸) و غلامی و همکاران (۱۳۹۹) از این دست مطالعات هستند. در این مطالعه از پژوهش غلامی و همکاران (۱۳۹۹) استفاده گردید و با تأکید بر چهار مؤلفه رفتار مصرف انرژی، رفتار حفاظت از محیط‌زیست، رفتار زیست‌محیطی در سفر و الگوی خرید زیست‌محیطی، تمرکز شد و متغیر رفتار زیست‌محیطی با ۳۲ گویه سنجش و ارزیابی گردید.

برای سنجش متغیر سرمایه اجتماعی نیز به منظور سنجش اعتماد اجتماعی (فردی، اجتماعی و نهادی) و مشارکت اجتماعی (رسمی و غیررسمی) از پژوهش شیروانی و همکاران (۱۴۰۰) استفاده شد. برای هر کدام

از ابعاد اعتماد ۵ گویه در قالب طیف لیکرت در نظر گرفته شد. مشارکت اجتماعی رسمی و غیررسمی نیز هر کدام در قالب ۷ گویه عملیاتی شده‌اند. برای سنجش هنجار عمل متقابل از پژوهش کلانتری و همکاران (۱۳۹۷) استفاده شد و در قالب ۵ گویه مورد سنجش قرار گرفت. برای محاسبه پایایی ابزار اندازه‌گیری شیوه‌های مختلفی به کار می‌رود که مناسب‌ترین آن برای سنجش، پایایی طیف لیکرت ضریب آلفای کرونباخ است. استفاده از آلفای کرونباخ برای تحلیل پایایی ابزار اندازه‌گیری، بر اساس روش پایداری درونی است. برای بررسی پایایی ترکیبی هریک از سازه‌ها، از ضریب CR استفاده شد. مقادیر قابل پذیرش CR باید ۰/۶ یا بیشتر باشند. مقدار آلفای کرونباخ بالاتر از ۰/۷ نشانگر پایایی قابل قبول است. در جدول ۱ مقدار ضریب آلفای کرونباخ، پایایی ترکیبی و AVE (متوسط واریانس استخراج شده که باید بزرگ‌تر از ۰/۵ باشد) آورده شده است که نشان‌دهنده مناسب بودن پایایی متغیرهای تحقیق در کل می‌باشد. برای نرمال بودن داده‌ها نیز از آزمون بارتلت استفاده شد که نتایج آن در جدول ۲ ارائه شده است.

جدول ۱- مقادیر پایایی متغیرهای تحقیق

متغیرها	آلفای کرونباخ	پایایی ترکیبی (CR)	AVE
اعتماد اجتماعی	۰/۷۸۹	۰/۹۴	۰/۸۳
مشارکت اجتماعی	۰/۷۹۲	۰/۹۶	۰/۸۴
هنجارهای متقابل	۰/۷۹۱	۰/۹۴	۰/۷۵
حوزه عمومی	۰/۸۰۰	۰/۹۶	۰/۹۲
رفتارهای زیست‌محیطی	۰/۷۹۳	۰/۹۵	۰/۸۵

جدول ۲- آزمون KMO and Bartlett's

۰/۷۰۱	Kaiser-Meyer-Olkin Measure of Sampling Adequacy.	
۸۴۶/۱۰۹	Approx. Chi-Square	Bartlett's Test of Sphericity
۳۹۹	df	
۰/۰۰۰	Sig.	

بودند. از نظر سطح تحصیلات، بیشتر افراد مورد مطالعه یعنی ۱۷۰ نفر از شهروندان تهرانی (۴۳/۸ درصد) دارای مدرک لیسانس و ۱۲۴ نفر (۳۸/۵ درصد) دارای مدرک کارشناسی ارشد و ۶ نفر (۲/۹ درصد) دارای مدرک تحصیلی دکتری هستند. تعداد ۱۵، ۳۵ و ۴۰ نفر دیگر نیز دارای مدرک سیکل، دیپلم و فوق دیپلم بودند که به ترتیب معادل ۲/۹، ۸/۳ و ۶/۵ درصد هستند. از نظر وضعیت مسکن، ۲۵۰ نفر از شهروندان تهرانی (۵۵ درصد) استیجاری و ۵۰ نفر (۱۵ درصد) در مسکن ملکی و ۵۰ نفر (۱۵ درصد) در مسکن سازمانی زندگی می‌کنند.

در جدول ۳ آماره‌های توصیفی مربوط به رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی ارائه شده است.

میزان KMO برابر با ۰/۷۰۱ است؛ با توجه به این که این میزان بیشتر از ۰/۵ می‌باشد می‌توان گفت این داده‌ها برای تحلیل عاملی مناسب هستند و نتیجه آزمون بارلت نیز معنی‌دار است.

۴- یافته‌های تحقیق

یافته‌های توصیفی

بر اساس یافته‌های توصیفی، از ۴۰۰ نفر کل افراد مورد مطالعه، ۲۵۰ نفر (۷۰ درصد) مرد و ۱۵۰ نفر (۳۰ درصد) را زنان به خود اختصاص داده‌اند. ۱۰۰ نفر از افراد مورد مطالعه در گروه سنی ۲۵ تا ۳۵ سال (۱۴/۶ درصد) و ۱۳۰ نفر در گروه سنی ۳۶ تا ۴۵ سال (۳۹/۱ درصد) و ۱۳۵ نفر در گروه سنی ۴۶ تا ۵۵ سال (۳۹/۸ درصد) و ۳۵ نفر در گروه سنی ۵۶ به بالا (۶/۵ درصد)

جدول ۳- آماره‌های توصیفی مربوط به رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی

رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی	آماره‌های توصیفی
۸۸/۵	میانگین
۷۸	میانه
۱۰۹	مد
۵۶	کمترین میزان
۱۶۰	بیشترین میزان

می‌باشد؛ میان آن ۷۸ است یعنی نیمی از پاسخگویان، نمره کمتر از ۷۸ و نیمی دیگر، بیشتر از ۷۸ گرفته‌اند. نما برابر است با ۱۰۹ که بیشترین تکرار رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی می‌باشد.

طبق جدول ۳، میانگین رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی در میان پاسخگویان ۸۸ است. با توجه به اینکه کمترین میزان رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی ۵۶ و بیشترین میزان آن ۱۶۰ است، می‌توان گفت که میانگین رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی، متوسط

جدول ۴- آماره‌های توصیفی مربوط به اعتماد اجتماعی

هنجار متقابل	مشارکت اجتماعی	اعتماد اجتماعی	آماره‌های توصیفی
۱۵/۹۲	۵۱/۲۲	۴۸/۰۵	میانگین
۱۶	۵۲	۴۹	میانه
۱۶۸	۵۵	۵۰	مد
۸	۳۸	۲۹	کمترین میزان
۲۳	۶۷	۷۵	بیشترین میزان

و نیمی دیگر بیشتر از ۶۷ گرفته‌اند. نما برابر است با ۵۵ که بیشترین تکرار میزان مشارکت اجتماعی می‌باشد.

میانگین هنجار متقابل اجتماعی در میان پاسخگویان ۱۵ است. با توجه به اینکه کمترین میزان هنجار متقابل اجتماعی ۸ و بیشترین میزان آن ۲۳ است، می‌توان گفت که میانگین هنجار متقابل اجتماعی، بالا است. میانه آن ۱۶ است یعنی نیمی از پاسخگویان نمره کمتر از ۸ و نیمی دیگر بیشتر از ۲۳ گرفته‌اند. نما برابر است با ۱۶ که بیشترین تکرار میزان هنجار متقابل اجتماعی می‌باشد.

علاوه بر این، نیز آزمون کولموگروف-اسمیرنوف آمده است که توزیع متقارن و نرمال متغیر رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی را تأیید می‌کند.

میانگین اعتماد اجتماعی در میان پاسخگویان، ۴۸ است. با توجه به اینکه کمترین میزان اعتماد اجتماعی ۲۹ و بیشترین میزان آن ۷۵ است، می‌توان گفت که میانگین اعتماد اجتماعی، متوسط می‌باشد، میانه آن ۴۹ است یعنی نیمی از پاسخگویان نمره کمتر از ۲۹ و نیمی دیگر بیشتر از ۷۵ گرفته‌اند. نما برابر است با ۵۰ که بیشترین تکرار، میزان اعتماد اجتماعی می‌باشد.

میانگین مشارکت اجتماعی در میان پاسخگویان ۵۱ است. با توجه به اینکه کمترین میزان مشارکت اجتماعی ۳۸ و بیشترین میزان آن ۶۷ است؛ می‌توان گفت که میانگین مشارکت اجتماعی، پایین است. میانه آن ۵۵ است یعنی نیمی از پاسخگویان، نمره کمتر از ۳۸

جدول ۵- آماره‌های توصیفی مربوط به بررسی توزیع نرمال متغیر رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی

خطای استاندارد	آماره	رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی	
۹۱۴۵.	۵۸۰۹.۵۹	میانگین	
	۵۴۳۲۰.۵۸	کران بالا	فاصله اطمینان
	۲۰۰۹.۶۱	کران پایین	
	۴۳۲۱.۶۰	میانگین ۵ درصدی (گوش بریده)	
	۸۴	میانه	
	۶۵۴.۵۰۶	واریانس	
	۷۶.۱۸	انحراف استاندارد	
	۸۰	دامنه تغییرات	
	۷۵.۲۶	دامنه تغییرات بین چارکی	
۱۳۲.	۱۲۸.	چولگی	
۲۵۷.	۶۰.۱-	کشیدگی	

پراکندگی و نرمال بودن است زیرا دامنه تغییرات بین چارکی به سادگی تحت تأثیر مقادیر پرت قرار نمی‌گیرد. دامنه بین چارکی برابر با ۲۶ بدین معنی است که ۵۰ درصد پاسخگویان در رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی به میزان ۲۶ واحد از یکدیگر فاصله دارند و نسبت میزان کجی به خطای معیار آن، کمتر از ۲ است. بنابراین، نتایج فوق نیز حاکی از آن است که متغیر رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی دارای توزیع متقارن و نرمال است.

میانگین حسابی به دست آمده برابر با ۵۹.۵۸ با میانگین حسابی بریده شده به میزان ۶۰.۴۳ تقریباً برابر است و این نتیجه به این معناست که داده‌های پرت در این متغیر وجود ندارد و این نتیجه یکی از نشانه‌های نرمال بودن متغیر وابسته، رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی است. نزدیکی میزان میانه به میانگین نیز نتیجه بالا را تأیید می‌کند. دامنه تغییرات برابر با $R=۸۰$ شده است. دامنه بین چارکی، شاخص بهتری برای

جدول ۶- آزمون کولموگورف- سمیرنف

Shapiro-Wilk (شاپیرو-ویلک)			Kolmogorov-Smirnov (کولموگورف- سمیرنف)		
Sig	df	Statistic	Sig	df	Statistic
۰/۰۱۰	۴۰۰	۰/۷۵۱	۰/۰۵۴	۴۰۰	۰/۴۲

که به علت بالابودن سطح معناداری بالاتر از توزیع متقارن و نرمال متغیر رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی را تأیید می‌کند. در ادامه به بررسی فرضیات تحقیق پرداخته شده است.

طبق آنچه در جدول ۶ و آزمون کولموگورف- سمیرنف و شاپیرو- ویلک نشان داده شده است، در فاصله اطمینان ۹۵ درصد به ترتیب دارای سطح معناداری نشان‌دهنده مقادیر ۰/۰۵۴ و ۰/۰۱۰ را نشان می‌دهند

جدول ۷- آزمون ضریب همبستگی پیرسون اعتماد فردی

رابطه معنادار	سطح معناداری (sig)	ضریب همبستگی	متغیر
وجود دارد	۰/۰۰۰*	۰/۳۴۵	اعتماد فردی
وجود دارد	۰/۰۰۰*	۰/۴۱۴	اعتماد اجتماعی
وجود دارد	۰/۰۰۰*	۰/۳۰۱	اعتماد نهادی
وجود دارد	۰/۰۰۰*	۰/۵۱۲	مشارکت اجتماعی غیررسمی
وجود دارد	۰/۰۰۰*	۰/۴۰۹	مشارکت اجتماعی رسمی
وجود دارد	۰/۰۰۰*	۰/۵۵۵	هنجار متقابل اجتماعی

که مثبت است گویای جهت مستقیم رابطه بین دو متغیر است.

فرضیه سه: بین اعتماد نهادی با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی، رابطه معناداری وجود دارد.

رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی در فاصله اطمینان ۹۵ درصد با سطح معناداری ۰/۳۰ = با اعتماد نهادی همبستگی معناداری دارد.

فرضیه چهار: بین مشارکت اجتماعی رسمی با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی، رابطه معناداری وجود دارد.

رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی در فاصله اطمینان ۹۵ درصد با سطح معناداری ۰/۵۱ = Sig با مشارکت اجتماعی غیررسمی، همبستگی معناداری دارد و با توجه به ضریب همبستگی که برابر است با ۰/۴۱ = شدت این رابطه، متوسط ارزیابی می‌شود و علامت این ضریب که مثبت است گویای جهت مستقیم رابطه بین دو متغیر است.

فرضیه یک: بین اعتماد فردی با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی، رابطه معناداری وجود دارد.

رفاه ذهنی در فاصله اطمینان ۹۵ درصد با سطح معناداری ۰/۰۰۰ = Sig با اعتماد اجتماعی همبستگی معناداری دارد و با توجه به قدر مطلق ضریب همبستگی که برابر است با ۰/۳۴ شدت این رابطه، متوسط ارزیابی می‌شود و علامت این ضریب که مثبت است گویای جهت مستقیم رابطه بین دو متغیر است.

فرضیه دوم: بین اعتماد تعمیم‌یافته (اجتماعی) با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی رابطه وجود دارد.

رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی در فاصله اطمینان ۹۵ درصد با سطح معناداری ۰/۰۰۰ = Sig با اعتماد اجتماعی همبستگی معناداری دارد و با توجه به مقدار ضریب همبستگی که برابر است با ۰/۴۱ = شدت این رابطه متوسط ارزیابی می‌شود و علامت این ضریب

فرصیه پنج: بین مشارکت اجتماعی رسمی با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی، رابطه معناداری وجود دارد. رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی در فاصله اطمینان ۹۵ درصد با سطح معناداری Sig=۰.۰۰۰ با هنجار متقابل اجتماعی همبستگی معناداری دارد و با توجه به قدر مطلق ضریب همبستگی که برابر است با ۰.۵۵ = شدت این رابطه متوسط ارزیابی می‌شود و علامت این ضریب که مثبت است گویای جهت مستقیم رابطه بین دو متغیر است.

جدول ۸- خلاصه رگرسیون چند متغیره سرمایه اجتماعی و رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی

سطح معناداری	F	اشتباه استاندارد شده	R ²	R
۰/۰۰۱	۱۲/۰۳۶	۶/۰۸۰	۰/۴۱۶	۰/۳۲۶

جدول ۸ ضریب رگرسیونی بین متغیرهای سرمایه اجتماعی با رفتارهای مسئولانه را نشان می‌دهد. مقدار ضریب همبستگی برابر با ۰/۳۲۶ و سطح معنی‌داری Sig ۰.۰۰۱ به دست آمد. از آنجایی که سطح معنی‌داری محاسبه شده ($P < ۰/۰۰۰$) کوچک‌تر از ۰.۰۵ است در نتیجه فرض صفر، رد و فرض پژوهشی تأیید می‌شود. مقدار ضریب تعیین نیز ۰/۳۲۶ می‌باشد که نشان می‌دهد متغیرهای سرمایه اجتماعی می‌توانند ۰/۳۲ از تغییرات متغیر رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی را تبیین کنند.

جدول ۹- برآورد ضرایب مدل نهایی رگرسیون خطی متغیرهای سرمایه اجتماعی

سطح معناداری	آزمون T	ضرایب استاندارد		متغیرهای وارد شده
		BETA	انحراف معیار	
۰/۰۰۰	۱۷.۳۳۰		۲.۹۱۶	Constant
۰/۰۰۲	۴.۴۶۵	۰/۲۲۴	۰/۲۳۳	اعتماد اجتماعی
۰/۰۳۷	۳/۱۸۷	۰/۱۶۱	۰/۱۴۷	مشارکت اجتماعی
۰/۰۳۶	۲/۱۰۵	۰/۲۰۷	۰/۱۴۶	هنجار متقابل اجتماعی

برآورد ضرایب مدل نهایی رگرسیونی جدول ۹ نشان می‌دهد که متغیرهای مورد بررسی در این جدول، معنادار می‌باشند و هریک از آنها دارای وزن‌های متفاوتی هستند. همچنین ضرایب تأثیر استاندارد موجود در جدول ۱۴ نشان می‌دهد که متغیر اعتماد اجتماعی

با ضریب معنی‌داری ($\text{Sig.} = ۰/۰۰۲$) و ($\text{Beta} = ۰/۲۲۴$) متغیر مشارکت اجتماعی ($\text{Beta} = ۰/۱۶۱$) با ضریب معنی‌داری ($\text{Sig.} = ۰/۰۳۷$) و متغیر هنجار متقابل اجتماعی ($\text{Beta} = ۰/۲۰۷$) با ضریب معنی‌داری ($\text{Sig.} = ۰/۰۳۶$) قدرت پیش‌بینی را در مدل دارند.

جدول ۱۰- ضرایب استاندارد مدل رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی

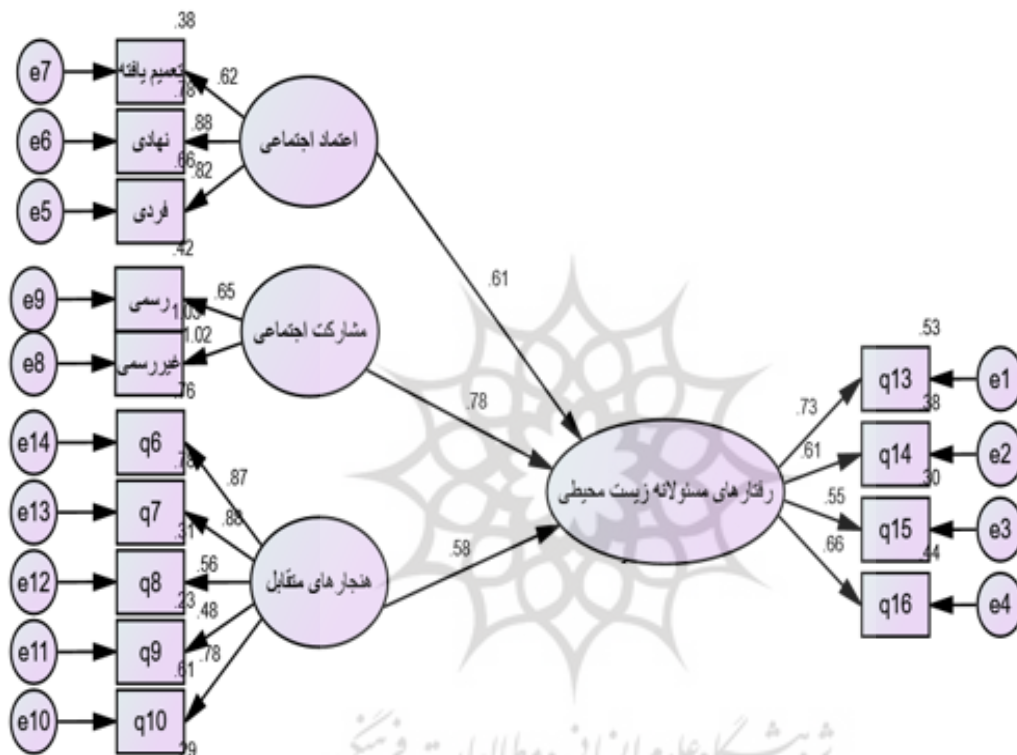
متغیر	تخمین غیراستاندارد	خطای استاندارد	نسبت بحرانی (آماره تی)	سطح معناداری	ضریب استاندارد
رفتار مصرف انرژی	۱/۱۳۹	۰/۱۳۶	۸/۱۵۴	۰/۰۰۰	۰/۷۶۳
رفتار حفاظت از محیط‌زیست	۰/۷۸۴	۰/۱۲۸	۷/۳۵۴	۰/۰۰۰	۰/۶۷۸
رفتار در سفر	۰/۶۸۹	۰/۱۶۴	۹/۵۳۴	۰/۰۰۰	۰/۷۵۴
الگوی خرید	۰/۷۸۰	۰/۱۷۴	۸/۷۴۲	۰/۰۰۰	۰/۷۸۴

*** به معنای $P < ۰/۰۰۱$

می‌توان گفت سؤالات بعد رفتار مصرف انرژی (۰/۷۶۳) بعد رفتار حفاظت از محیط‌زیست (۰/۷۶۳) بعد رفتار در سفر (۰/۷۶۳) بعد الگوی خرید (۰/۷۶۳) بیشترین نقش را در تعریف متغیر رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی داشته‌اند.

در جدول ۱۰ مشاهده می‌شود با توجه به کوچک‌تر بودن سطح معنی‌داری تمامی متغیرهای مشاهده‌شده به صورت معنی‌داری، متغیر پنهان مربوط به خود را تبیین می‌کنند. هرچه مقدار تخمین استاندارد به یک نزدیک‌تر باشد نشان‌دهنده اهمیت و قوی‌تر بودن رابطه است. در نتیجه با توجه به ضرایب استاندارد

نمودار ۱- معادلات ساختاری با ضریب استاندارد متغیرهای مستقل و وابسته

متغیرها، بیشترین تأثیر مستقیم، به متغیر اعتماد اجتماعی برمی‌گردد اما تأثیر غیرمستقیم متغیر مشارکت اجتماعی، بیشتر می‌باشد. در نهایت، می‌توان نتیجه‌گیری کرد که اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و هنجارهای متقابل اجتماعی به صورت مستقیم و غیرمستقیم بر رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی تأثیر می‌گذارند. از این رو مقادیر مختلف نشان می‌دهد که مدل نظری دارای برازش مطلوبی است و از نظر مفهومی با مبانی نظری همسو است و آن را تأیید می‌کند.

در نمودار ۱ متغیرهای اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی و هنجارهای متقابل با ضرایب ۰/۶۱، ۰/۷۸ و ۰/۵۸ از سطح بالایی برای تبیین مکنون و آشکار متغیر وابسته برخوردار هستند. این امر نشان می‌دهد که پیش‌فرض‌های تئوریک تأیید شده‌اند و مدل نظری، قابل اتکا است. همچنین نتایج نشان دادند کلیه عوامل مرتبط با سرمایه اجتماعی تأثیر کاملاً معناداری بر رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی دارند. متغیرهای مستقل با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی نیز به‌طور غیرمستقیم ارتباط دارند که این ارتباط از طریق مقادیر مختلف سرمایه اجتماعی برقرار می‌شود. با توجه به بار عاملی

۶- نتیجه‌گیری و پیشنهاد

امروزه محیط‌زیست به یکی از دغدغه‌های جهانی تبدیل شده است. این امر در کلان‌شهرها که محل تلاقی و تراکم وسایل نقلیه، افراد و فعالیت‌های مختلف اجتماعی است، منجر به فشارهای مضاعفی بر محیط‌زیست شده است؛ از این رو در کلان‌شهرها، مثل تهران رابطه‌ای که شخص با محیط خود دارد، رابطه پیچیده‌ای است که به عوامل مختلفی چون فرهنگ، مذهب، نظام ارزشی و غیره بستگی دارد و همه این عوامل در جهت‌گیری ارزشی فرد، درک و نگرش و در نهایت رفتار او نسبت به محیط و چگونگی ایفای نقش او تأثیرگذار است. این ابعاد و عناصر در بستر اجتماعی و کنش‌های متقابل تأثیرات خود را نشان می‌دهد؛ زیرا پایداری محیطی عمیقاً با مؤلفه‌های اجتماعی زندگی افراد ارتباط دارد و کنش‌های خصوصی و فردی به دلیل دامنه کم، تأثیرات ملموسی بر توسعه پایدار زیست‌محیطی ندارد. بر این اساس، مطالعه حاضر حاصل کنکاشی نظری و تجربی در خصوص رابطه بین سرمایه اجتماعی و حوزه عمومی با رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی است تا تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی شهروندان تهرانی را نشان دهد. سرمایه اجتماعی برای افراد، ایجاد حمایت و تسهیل‌کننده کنش‌های آنان است. از این رو با فراهم‌سازی سازوکارهایی برای هم‌جوشی و پیوندهای عمودی و افقی، علاوه بر اینکه انگیزه‌بخش افراد در مسائل اجتماعی است، انضباط‌بخش آنها در برابر محیط‌زیست نیز می‌باشد. زمانی که افراد در یک وضعیت شناور و با تعاملات و شبکه‌های هم‌افق قرار می‌گیرند، احساس می‌کنند که قدرت بیشتری دارند و از نظر معنای به نوعی عمق هستی‌شناسی دست می‌یابند و از این رو احساس می‌کنند با نیروی که کسب کرده‌اند می‌توانند فعالیت‌های اثربخش‌تری را در خصوص محیط‌زیست انجام دهند. این اثربخشی زمانی مضاعف می‌شود که افراد به عینه می‌بینند که سایر افراد در

خصوص محیط‌زیست و حفظ آن فعالیت‌های مثبتی انجام می‌دهند. این امر از نظر ذهنی آنها را تشویق می‌کند که بر رفتارهای مسئولانه خود بیفزایند. آنچه باید مورد توجه قرار بگیرد این است که باید با فراهم‌سازی شرایط اجتماعی و فرهنگی، تمایل به انجام رفتار مسئولانه زیست‌محیطی (برای مثال تفکیک زباله) را فراهم ساخت تا از این طریق گام اولیه و مهم یعنی نگرش و هنجار ذهنی برای انجام رفتار ایجاد شود. هنجارهای ذهنی قوی، کنترل رفتار درک‌شده حول محیط‌زیست را تقویت می‌کنند و مانع از ایجاد تفکرات یک‌جانبه و مصرفی نسبت به محیط‌زیست می‌شوند. بدین معنی که اگر فرد نگرش مثبتی نسبت به انجام رفتاری داشته باشد (که تفکیک زباله و تولید کم زباله از نیازهای مبرم است و می‌تواند کمکی به بحران زباله باشد) و افرادی که از نظر وی منبع، مرجع، دارای نیرو و مهم هستند (سرمایه اجتماعی) انجام آن را تأیید و مستمر کنند (هنجار ذهنی) و باور داشته باشد که می‌تواند با هر سختی و زحمتی مدیریت پسماند را انجام دهد (حوزه عمومی قوی) آن‌گاه قصد می‌کند که آن رفتار مسئولانه موردنظر در خصوص محیط‌زیست را انجام دهد (تمایل رفتاری). بنابراین، یک چرخه لازم است تا شاهد رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی باشیم؛ چرخه‌ای که اتفاق نیافتاده و نیازمند یک بازتعریف است. به این معنا نیازمند شرایط آگاهی‌بخشی هستیم که هنجارهای ذهنی را آماده و حساس نگه دارد و در مرحله بعدی، این هنجار ذهنی باید در یک محیط اجتماعی تقویت شود و از حیث ذهنی به حیث عینی و اجتماعی تبدیل گردد. در اینجا، از سطح فرد و ذهن خارج و وارد سطح کلان و عین می‌شویم. در گام بعدی با تقویت ایستارهای جمعی، افراد درمی‌یابند که باید کاری بکنند و به اصطلاح اقدامی مسئولانه انجام بدهند. در اینجا است که حوزه عمومی نقش خود را ایفا می‌کند. این حوزه، قدرت معنایی خود را از سرمایه اجتماعی شناور و همه‌جایی می‌گیرد و از آن‌جایی که علاوه بر

۷- منابع

آزادخانی، پاکزاد؛ حسین‌زاده، جعفر؛ کرمی، فرحناز. (۱۳۹۹). بررسی نقش سرمایه اجتماعی در حفاظت محیط‌زیست شهر ایلام، *فصلنامه علوم و تکنولوژی محیط‌زیست*، ۲۲(۱۰۰)، ۱۶-۱.

اکبری‌گلزاری، مهدی. (۱۳۹۸). بررسی تأثیرات اجتماعی اجرای توافقنامه پاریس ۲۰۱۵ در ایران. نشریه *محیط‌زیست*، ۶(۷۱)، ۶۳-۵۱.

بهرامی‌احمدی، حمید؛ علم‌خانی، اعظم. (۱۳۹۳). مبانی مسئولیت مدنی دولت در قبال آلودگی‌های زیست‌محیطی. *نشریه دانش حقوق عمومی*، ۳(۷)، ۹۵-۱۱۳.

جعفری‌نیا، غلامرضا. (۱۳۹۹). بررسی و تحلیل اثرات سرمایه اجتماعی بر رفتارهای زیست‌محیطی شهروندان (مطالعه موردی: شهر بوشهر). *نشریه برنامه‌ریزی منطقه‌ای*، ۱۰(۳۷)، ۱۵۰-۱۴۱.

حاجی‌زاده میمندی، مسعود؛ فلک‌الدین، زهرا. (۱۳۹۸). سبک زندگی سلامت‌محور و رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه در شهرهای خرم‌آباد و یزد. *نشریه پژوهش‌های جامعه‌شناسی معاصر*، ۸(۱۵)، ۱۷۲-۱۴۱.

حسینی، سیدقاسم. (۱۳۹۵). تحلیلی برگسست فرهنگ بومی و زیست‌بوم در استان مازندران (با توجه به تئوری فرهنگی مبتنی بر مدل گرید-گروپ)، *دو فصلنامه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، ۳(۷)، ۲۰۳-۱۸۱.

حسینی، غلامرضا؛ سیارخلیج، حامد؛ فاطمی خصال، مجید. (۱۳۹۷). بررسی رفتارهای مسئولانه محیط‌زیستی با تأکید بر پیوستگی با طبیعت (مورد مطالعه: دانش‌آموزان مقطع متوسطه شهر تهران). *نشریه توسعه پایدار محیط جغرافیایی*، ۱(۴)، ۱۷-۱.

رحمتی غفرانی، یلدا؛ طالقانی، محمد؛ چیرانی، ابراهیم. (۱۳۹۶). گرایش‌های ارزشی مصرف‌کننده و تمایل به رفتار خرید. *نشریه کاوش‌های مدیریت بازرگانی*، ۹(۱۷)، ۱۳۷-۱۲۵.

سواری، مسلم؛ برفی‌زاده، لیلا. (۱۴۰۰). تحلیل اثرات سرمایه اجتماعی بر حس تعلق مکانی خانوارهای روستایی در شرایط خشکسالی در شهرستان دورود. *نشریه پژوهش‌های روستایی*، ۱۲(۳)، ۴۶۹-۴۸۱.

گفتمان‌سازی حول محیط‌زیست، قدرت‌سازی نیز می‌کند، می‌تواند هنجار ذهنی گام اولیه، به رفتار عینی در مرحله آخر تبدیل شود.

نتایج این پژوهش نشان داد بین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی و رفتارهای زیست‌محیطی افراد، رابطه مثبت و معناداری وجود دارد که این یافته با یافته‌های پژوهش گرافتون و نولز (۲۰۰۳)، ایشام و همکاران (۲۰۰۲)، کاتز (۲۰۰۰)، یزدانی و شمس (۱۳۹۵)، کبیری و کریم‌زاده (۱۳۹۶)، جعفری‌نیا (۱۳۹۹)، کاسکانتی و همکاران (۲۰۱۵)، لیو و همکاران (۲۰۱۴)، چن و همکاران (۲۰۱۱) و یین-تینگ و همکاران (۲۰۱۳) همسو است.

شبکه‌های اجتماعی، اعتماد و هنجارهای متقابل نهفته در سرمایه اجتماعی، مانع از تخریب محیط‌زیست می‌شوند، از این رو هرچه تعامل اجتماعی، اعتماد اجتماعی و مشارکت اجتماعی افراد بالاتر باشد، رفتارهای زیست‌محیطی آنان نیز بیشتر خواهد بود. در مجموع می‌توان گفت ارتقای رفتارهای مسئولانه در قبال محیط‌زیست، مستلزم تقویت سرمایه اجتماعی و حوزه عمومی قدرتمند است. این دو متغیر علاوه بر اینکه روابط افقی و عمومی افراد را مستحکم می‌کنند، شهروندان را از نظر شناختی و ادراکی، آماده انجام کنش‌های پیش‌بینی‌ناپذیر می‌کنند که عمدتاً در حوزه عمومی رخ می‌دهد. این کنش‌های پیش‌بینی‌نشده با فراهم‌سازی بستری برای ظهور جنبش‌های زیست‌محیطی می‌توانند منادی سبک خاصی از زندگی باشند که مانع از سلطه فردگرایی و خردابزاری بر محیط‌زیست شود. در نهایت، توجه به بافت محله‌ای به منظور افزایش رفتارهای مسئولانه زیست‌محیطی لازم به نظر می‌رسد. علاوه بر این، ایجاد سامانه‌هایی از شبکه‌های مجازی به منظور آگاهی‌بخشی محله‌ای می‌تواند موجب بسیج بهتر افراد در امور زیست‌محیطی شود.

- شیروانی ناغانی، مینا؛ ادریسی، افسانه؛ مشیر استخاره، زهراسادات. (۱۴۰۰). مطالعه جامعه‌شناختی رابطه سرمایه اجتماعی و رفاه ذهنی (مورد مطالعه: شهروندان ۱۸ سال به بالای ساکن در شهر تهران). نشریه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۱۳(۴۹)، ۱۴۵-۱۸۴.
- صالحی، صادق؛ امام‌قلی، لقمان. (۱۳۹۱). سرمایه فرهنگی و نگرش و رفتارهای زیست‌محیطی (مطالعه موردی: استان کردستان). نشریه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، ۲۸(۱۲۰-۹۱).
- صالحی، صادق؛ فیروزجائیان، علی‌اصغر؛ غلامزاده، فاطمه. (۱۳۹۳). گفتمان زیست‌محیطی برنامه‌های توسعه اقتصادی-اجتماعی جمهوری اسلامی ایران. فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی، ۵(۲۱)، ۷۱-۱۱۰.
- طباطبایی، سیدعباس؛ طباطبایی، طیبه؛ ساعد، محمد. (۱۳۹۵). عوامل مؤثر در آلودگی هوا در کلان‌شهر اهواز. سومین کنگره افق‌های نوین در حوزه مهندسی عمران، معماری، فرهنگ و مدیریت شهری ایران.
- عباس‌زاده، محمد؛ بنی‌فاطمه، حسین؛ علیزاده اقدام، محمدباقر؛ علوی، لیلا. (۱۳۹۵). تأثیر مداخله‌ای نگرش مسئولانه زیست‌محیطی بر رابطه بین دلبستگی مکانی و رفتار مسئولانه زیست‌محیطی. نشریه جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۷(۶۲)، ۶۱-۸۰.
- غلامی، علی‌اصغر؛ عباسی اسفنجیر، علی‌اصغر؛ حیدرآباد، ابوالقاسم. (۱۳۹۹). سرمایه فرهنگی و رفتار زیست‌محیطی (مطالعه موردی شهر ساری). نشریه پژوهش اجتماعی، ۱۲(۴۸)، ۱۱۱-۱۳۳.
- فلک‌الدین، زهرا؛ حاجی‌زاده میمندی، مسعود. (۱۳۹۶). بررسی رفتارهای زیست‌محیطی مسئولانه در بین شهروندان شهر یزد و عوامل اجتماعی-فرهنگی مؤثر بر آن. نشریه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۴(۱۰)، ۸۱-۱۱۲.
- کبیری، افشار؛ کریم‌زاده، سارا. (۱۳۹۶). تحلیل جامعه‌شناختی رابطه سرمایه اجتماعی و دغدغه زیست‌محیطی. نشریه جامعه‌شناسی کاربردی، ۲۸(۶۵)، ۵۳-۶۵.
- کلانتری، عبدالحسین؛ کشاورز، ام‌اله؛ مومنی، حسن. (۱۳۹۵). رابطه بین سرمایه اجتماعی و نشاط اجتماعی
- جوانان شهرستان دهلران. نشریه پژوهشنامه مددکاری اجتماعی، ۳(۱۰)، ۴۱-۷۲.
- همتی، زهرا؛ شبیری، سیدمحمد. (۱۳۹۴). تحلیلی بر مؤلفه‌های ارتقای فرهنگ محیط‌زیستی مطالعه موردی: شهروندان شهر شیراز. نشریه فصلنامه تحقیقات فرهنگی ایران، ۸(۴)، ۲۱۵-۱۹۷.
- یزدانی، هومن؛ شمس، علی. (۱۳۹۵). تأثیر سرمایه اجتماعی بر رفتار زیست‌محیطی روستاییان شهرستان مریوان. نشریه آموزش محیط‌زیست و توسعه پایدار، ۴(۴)، ۷۵-۸۵.
- Barr, S., Ford, N. J., & Gilg, A. W. (2003). Attitudes towards recycling household waste in Exeter, Devon: quantitative and qualitative approaches. *Local Environment* 8(4), 407-421.
- Cascante, G (2015). Social capital and variables affecting environmental ethics. *The Journal of Applied Behavioural Science*, 36 (1), 23-42.
- Chawla, L. (1998). Significant life experiences revisited: a review of research on sources of proenvironmental sensitivity, *Journal of environmental education*, 29 (3), 11-21.
- Chen, J. S., & Lovvorn, A. S. (2011). The speed of knowledge transfer within multinational enterprises: the role of social capital. *International Journal of Commerce and Management*, 21(1), 46-62.
- Ericksen, P. J. (2008). What is the vulnerability of a food system to global environmental change?. *Ecology and Society*, 13(2).
- Fath, B. D., & Beck, M. B. (2005). Elucidating public perceptions of environmental behavior: a case study of Lake Lanier. *Environmental Modelling & Software*, 20(4), 485-498.
- Grafton, R. Q., & Knowles, S. (2003). Social capital and national environmental performance. *Australian National University Economics and Environment Network Working Paper EEN*, 206.

- Zhang, L., Hu, J., Li, Y., & Pradhan, N. S. (2018). Public-private partnership in enhancing farmers' adaptation to drought: Insights from the Lujiang Flatland in the Nu River (Upper Salween) valley, China. *Land Use Policy*, 71, 138-145.
- Zhou, D., Liu, T., & Wang, Q. (2020). How social capital affects environmental performance in china. *Frontiers in Energy Research*, 7, 160.
- Dulal, H. B., Roberto, F., & Knowles, S. T. E. P. H. E. N. (2008, July). Can differences in the quality of social institutions and social capital explain cross-country environmental performance. In *New Zealand Association of Economists Conference in Wellington* (pp. 9-11).
- Hoogstra-Klein, M. A., Permadi, D. B., & Yasmi, Y. (2012). The value of cultural theory for participatory processes in natural resource management. *Forest policy and economics*, 20, 99-106.
- Isham, J., Kelly, T., & Ramaswamy, S. (Eds.). (2002). *Social capital and economic development: well-being in developing countries*. Edward Elgar Publishing
- Katz, E. G. (2000). Social capital and natural capital: a comparative analysis of land tenure and natural resource management in Guatemala. *Land economics*, 114-132.
- Kollmuss, A., & Agyeman, J. (2002). Mind the gap: why do people act environmentally and what are the barriers to pro-environmental behavior?. *Environmental education research*, 8(3), 239-260.
- Liu, J., Qu, H., Huang, D., Chen, G., Yue, X., Zhao, X., & Liang, Z. (2014). The role of social capital in encouraging residents' pro-environmental behaviors in community-based ecotourism. *Tourism Management*, 41, 190-201.
- Steg, L., De Groot, J. I., Dreijerink, L., Abrahamse, W., & Siero, F. (2011). General antecedents of personal norms, policy acceptability, and intentions: The role of values, worldviews, and environmental concern. *Society and Natural Resources*, 24(4), 349-367.
- Wang, Y., Xiong, J., Li, W., Na, M., & Yao, M. (2020). The effect of social capital on environmental pollution in China—Suppression or Promotion?. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(24), 9459.